

HISTÒRIA, CULTURA I SOCIETAT A L'ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

Una síntesi dels temps moderns (segles xv-xxi)

Diego Sola (coord.)

Departament d'Història i Arqueologia

HISTÒRIA, CULTURA I SOCIETAT A L'ÈPOCA MODERNA I CONTEMPORÀNIA

Una síntesi dels temps moderns
(segles xv-xxi)

Diego Sola (coord.)

Alejandro Acosta López

Isaac García-Oses

Ivan Gracia Arnau

Martín Iturralde

Víctor Jurado Riba

Arnau López Espinosa

David Moreno Muñoz

Daniel Roig i Sanz

Departament d'Història i Arqueologia

Índex

Pròleg , de Mariela Fargas Peñarrocha.....	7
Introducció , de Diego Sola.....	9
 L'ÈPOCA MODERNA (SEGLES XV-XVIII)	
Capítol 1. L'obertura dels horitzons geogràfics i mentals Diego Sola.....	13
Capítol 2. La societat i l'economia de l'època moderna Isaac García-Oses.....	23
Capítol 3. Humanisme i Renaixement Diego Sola.....	35
Capítol 4. La formació de l'estat modern Víctor Jurado Riba, Ivan Gracia Arnau.....	47
Capítol 5. Les reformes religioses Isaac García-Oses, Ivan Gracia Arnau.....	57
Capítol 6. La cultura del Barroc i la revolució científica Ivan Gracia Arnau.....	67
Capítol 7. La crisi del segle XVII Ivan Gracia Arnau, Víctor Jurado Riba.....	79
Capítol 8. El Segle de les Llums Diego Sola.....	89
 L'ÈPOCA CONTEMPORÀNIA (SEGLES XIX-XXI)	
Capítol 9. De la Revolució Francesa a l'època napoleònica Martín Iturralde.....	101
Capítol 10. Entre la Restauració i les revolucions liberals: el Congrés de Viena i el nou ordre internacional (1815-1848) Daniel Roig i Sanz.....	113
Capítol 11. Societat i cultura a l'Europa de mitjan segle XIX Alejandro Acosta López, Arnau López Espinosa.....	127
Capítol 12. Belle Époque, imperialisme i Gran Guerra Alejandro Acosta López.....	137
Capítol 13. El període d'entreguerres (1919-1939) Daniel Roig i Sanz.....	149
Capítol 14. De la Segona Guerra Mundial a la Guerra Freda David Moreno Muñoz.....	161
Capítol 15. La construcció europea des del 1945 Arnau López Espinosa.....	171
Capítol 16. De la postguerra freda als nostres dies (1991-2018) Daniel Roig i Sanz.....	181
 Bibliografia	195
Índex d'il·lustracions	201

És una gran satisfacció tenir l'oportunitat de prologar un manual d'història moderna pensat des d'una perspectiva didàctica i transversal, amb un resultat que queda lluny d'un ja repudiat automatisme generat per la dependència de les cronologies. És important remuntar-nos a l'origen d'aquesta obra per comprendre'n les característiques. Tal com ens explica el professor Diego Sola, que n'escriu la introducció, a més d'haver estat l'artífex que el manual arribés a la fi, aquest origen el trobem en la docència d'una assignatura sobre història moderna i contemporània oferta a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona. No es tractava d'una assignatura emmarcada com podríem pensar *a priori* en el grau d'Història, sinó en el d'Història de l'Art. La seva finalitat, per tant, obligava els docents a repensar-la. Vaig tenir la sort de coordinar-la i dissenyar-ne el pla docent des del primer any que s'impartia, i em vaig encarregar paral·lelament de la docència d'uns quants grups juntament amb el professor de la part dedicada a la història contemporània, Joan Jacob, que també l'assumia des de l'estrena de l'assignatura. Repensar els continguts va ser una tasca que venia determinada pel títol precís d'aquesta assignatura, que no era pas un títol genèric. Ans al contrari, els promotors del nou grau d'Història de l'Art de la nostra Facultat havien tingut l'encert de titular-la Història, Societat, Cultura en Època Moderna i Contemporània, que, d'altra banda, tindria la seva homònima prèvia per als períodes precedents. D'aquesta manera, es posava l'èmfasi en els aspectes socials i culturals, que podrien incidir de forma més punyent en l'evolució de l'art i que, no debades, són les dimensions que han marcat l'esdevenidor de la historiografia internacional moderna en les darreres dècades. Així doncs, es barrejaven la societat i la cultura, i alhora la societat i l'obertura de l'horitzó mental, la societat i l'economia, la cultura i el poder i la nova política, la societat i la cultura o les mentalitats i la religiositat, la cultura i el conflicte, la cultura i les relacions internacionals. Aquests aspectes, en forma de capítols, van traçant les petjades que el lector i l'estudiant aniran descobrint a mesura que s'endinsin en la fascinant aventura que és la lectura d'aquesta obra.

També és molt satisfactori comprovar que ja fa vint-i-cinc anys del darrer manual d'història moderna, que llavors publicava l'editorial Ariel i en el qual participaven professors de l'aleshores Departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona. Després d'un quart de segle, és sens dubte una molt bona idea reunir una nova generació de professors de la mateixa Facultat que impulsin un manual amb la perspectiva del temps transcorregut i afí a les innovacions que hi ha hagut en aquesta matèria historiogràfica. Podem dir el mateix respecte de les aportacions que comprenen la part de la història contemporània. Es tracta, en definitiva, d'una iniciativa necessària, atesa la mancança de manuals d'estil semblant que apleguin un període de tanta intensitat i a escala global.

Paral·lelament al fet que aquest manual ens planteja enfocaments innovadors i posats al dia des del punt de vista historiogràfic, l'obra té en compte a qui va adreçada, això és, als estudiants. I, per tant, els aspectes didàctics hi són ben presents. Des d'aprofundiments conceptuals, un aplec de mostres de fonts de cada època a través de les quals es contrasta la història creada i la història investigada i transmesa, fins a imatges i il·lustracions que expliquen i permeten pensar en fets, processos, problemes. Un conjunt imprescindible per a la millora de la docència i del perfil professionalitzador derivat de l'aprenentatge per competències que marca la normativa actual sobre la nostra docència. Un conjunt d'elements altament necessaris, també, per tal com avui esdevé fonamental complementar la pràctica i la

diversitat d'enfocaments, d'interpretacions, de mètodes, que s'inspiren en un coneixement global vinculat a la inserció de les noves tecnologies i el coneixement obert a l'educació. I és que, en efecte, aquesta ha experimentat, en els darrers anys, grans avenços i innovacions, i aquest material se'n fa ressò amb uns complements incorporats als continguts que sens dubte contribuiran a millorar la comprensió i l'assimilació d'alguns dels aspectes més rellevants dels processos històrics que són clau.

Benvingut sigui, doncs, aquest nou manual, al qual desitgem molt d'èxit en la seva implementació i que pugui ser un impuls per a altres iniciatives fruit de l'adaptació als nous temps docents.

MARIELA FARGAS PEÑARROCHA

«Els historiadors no som gent que descobrim la veritat i hem d'anar a predicar-la perquè la gent se la cregui. La nostra funció és estimular la gent perquè pensi pel seu compte en un món en què, sobretot, el pes de les conviccions és molt més gran que el pes dels raonaments.» Així responia Josep Fontana (1931-2018), en una entrevista en rebre el doctorat honoris causa per la Universitat de Girona, quan se li preguntava quin havia de ser el perfil d'un historiador. Anys enrere, a la mateixa universitat, Fontana impartia el seminari «L'ofici d'historiador» (les lliçons han estat recollides ulteriorment al volum homònim publicat per Arcàdia), on es mostrava convençut que la feina dels historiadors queda definida pel compromís amb el món en què viuen, fent una sincera apologia de la utilitat social de l'ofici historiogràfic.

Moguts per aquest esperit, i des de la humilitat i limitació de les pròpies experiències docents i investigadores en l'ofici, un equip de nou historiadors que investiguen i ensenyen a les aules s'han aplegat per oferir una síntesi d'història dels temps moderns, entesos aquí, i a la manera anglosaxona, com l'era que arrenca en el crepuscle de l'edat mitjana a Occident, als segles XIV i XV, amb l'inici de l'anomenada època moderna i que, endinsant-se pels complexos viaranyos de l'edat contemporània i el món actual, arriba fins als nostres dies. Temps moderns en una mirada que es projecta cap als nostres estudiants i també cap al públic no acadèmic potser interessat en una obra d'aquesta naturalesa, perquè el volum és fruit del treball i la reflexió al voltant de l'assignatura Història, Cultura i Societat en Època Moderna i Contemporània del grau d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona que uns i altres hem impartit en aquests darrers anys.

Sovint, quan parlàvem entre nosaltres, coincidíem a opinar que manca una obra de síntesi capaç de reunir en un espai limitat —una limitació d'espai que ajuda, que gairebé força, i amb dificultats, a assenyalar allò veritablement imprescindible i inapel·lablement rellevant— la història del món europeu i occidental dels darrers cinc-cents anys. D'una banda, i des d'una perspectiva docent però també en gran part historiogràfica, els mons modern i contemporani, amb la frontissa tradicional de les revolucions liberals dels segles XVIII i XIX, semblaven donar-se l'esquena l'un a l'altre, com si es tractés d'èpoques antagòniques que dinamitaven el pont que bé les va unir en la continuïtat i construcció progressiva que és la història humana. En el seu llibre *Del amanecer a la decadencia: 500 años de vida cultural en Occidente (de 1500 a nuestros días)*, Jacques Barzun (1907-2012) ens marcava un cert camí presentant la història cultural del nostre món encara humanista —tot i que a empentes i rodolons— com un període que naixia a la península Itàlica amb l'Humanisme i el Renaixement. De l'altra, el volum havia de ser una història amb una mirada atenta a les expressions artístiques, manifestacions i testimonis del caràcter i tarannà de cada moment històric, així com de les seves pulsions i els seus conflictes, tal com veiem en el temps de les reformes religioses, del sorgiment dels moviments obrers o dels grans conflictes bèl·lics del segle XX. Unitat, continuïtat i mirada artística des de la nostra perspectiva d'historiadors: aquestes eren les premisses en la concepció del volum.

Fruit de la seva doble orientació com a manual i com a síntesi històrica, el llibre s'estructura en capítols, temes i períodes delimitats molt clarament, en sintonia amb el relat expositiu predominant en la historiografia dedicada a les dues grans èpoques abordades. Alhora, hem procurat incorporar mirades i aproximacions a qüestions i temàtiques emergents, com ara la integració de l'alteritat en l'Occident que entrava en contacte amb noves

poblacions durant la primera mundialització o el debat actual de la construcció del projecte europeu. Els capítols, per a un lector que potser busca una lectura més fluida i menys esquematitzada, resultaran molt compartimentats, però hem considerat necessari aquest plantejament expositiu per raons didàctiques i alhora per articular les temàtiques, també pensant en el lector no universitari que cerca en un sol volum un procés, un conflicte, una dada o una font concreta. En aquest últim punt, hem volgut que les fonts històriques tinguessin un espai destacat i prioritari en el text, i hem donat veu, amb la selecció de documents, als protagonistes de la història, al costat dels contextos d'interpretació que ofereix cadascun dels nou autors. Confiem que, seguint l'horitzó marcat per Fontana, aquestes pàgines assoleixin el propòsit de ser útils a la societat, dins i fora de les aules.

DIEGO SOLA

L'ÈPOCA MODERNA (SEGLES XV-XVIII)

L'OBERTURA DELS HORITZONS GEOGRÀFICS I MENTALS

Diego Sola (diegosola@ub.edu)

1.1. Fonaments d'una nova època

Entre les característiques que defineixen l'entrada del món occidental en la modernitat hi ha la descoberta i l'eixamplament dels horitzons geogràfics més enllà d'Europa. El coneixement que tenien del món els europeus de la baixa edat mitjana no era gaire diferent del que tenien els antics romans: el planeta era una realitat constituïda per tres realitats continentals aplegades a l'entorn del món mediterrani, el principal centre econòmic i comercial del món occidental des de temps antics: Europa, Àsia i Àfrica (Líbia, tal com havia estat coneguda en l'antiguitat). Els canvis en el comerç experimentats a l'inici de la baixa edat mitjana, als segles XI i XII, van definir noves necessitats per a una part de la població europea, la que vivia a les ciutats. Una burgesia ascendent, consumidora de productes de luxe, i una banca emergent van propiciar que s'establissin noves rutes comercials cap a Orient que acabarien dictant una futura política econòmica —el mercantilisme de l'època moderna— i imperial —l'expansionisme territorial de les monarquies més enllà de les fronteres europees.

Definició 1.1. Època moderna. L'època moderna es defineix, en la convenció historiogràfica, com el període de la història occidental delimitat, d'una banda, per la caiguda de Constantinoble (1453) i la descoberta europea del continent americà (1492) i, de l'altra, per l'esclat de les revolucions liberals a Europa i Amèrica als segles XVIII i XIX. És un període en què, malgrat que hi ha una continuïtat aparent en l'organització i jerarquia de la societat respecte a l'època medieval, Occident experimenta canvis tant socials, amb l'emergència de nous grups, com econòmics, polítics i culturals; i, a més, constitueix el temps de l'expansió europea al món, procés que ha estat definit com la primera mundialització o globalització.

1.1.1. Urbanització, comerç i crisi

A l'Europa medieval bona part de la població, aproximadament una de cada vuit persones, vivia en zones rurals. Era una societat agrària en què les ciutats, especialment a partir del segle XI, van esdevenir els mercats principals on intercanviar i vendre els productes del camp; s'obria així un procés de creixement i urbanització. L'increment de la població de les ciutats afectava el caràcter consumista d'aquests espais, que depenien de la producció agrícola i ramadera que es feia, principalment, fora de muralles. La dinàmica demogràfica i econòmica de creixement va veure's estroncada amb la irrupció, els anys 1347 i 1348, de la pesta negra, que va causar un daltabaix demogràfic amb una pèrdua, arreu d'Europa, d'entre el 25% i el 50% de la població. Les ciutats van buidar-se, però de mica en mica la tendència depressiva es va revertir, amb un punt d'inflexió a partir de mitjan segle XV, quan es detecta un creixement de la producció agrària i un progressiu enlairament econòmic i demogràfic.

1.1.2. Els *comuni* italians en l'origen de la modernitat

Si hi havia un territori d'Europa on la diferència entre població urbana i població rural era més petita, aquest lloc era la península Itàlica. La urbanització del centre i el nord d'Itàlia era de les més importants del continent: es calcula que entre el trenta i el quaranta-cinc per cent de la població vivia a les ciutats, entre les quals destacaven Venècia, Florència i Gènova. El món urbà italià havia estat abocat al comerç ja des del segle x, quan ciutats com Amalfi i Venècia, repúbliques marítimes, mantenien vincles comercials amb Constantinoble, el Caire o Alexandria, connectades amb xarxes comercials sostingudes per àrabs i jueus que feien arribar a la Mediterrània espècies i manufactures de l'Extrem Orient. De mica en mica aquest flux constant de mercaderies va portar a una veritable revolució del comerç, un fenomen extensible a altres llocs del continent, com ara l'Europa centreoccidental, cosa que va propiciar que sorgissin famílies riques que cada vegada tenien més incidència política en els afers de les ciutats on vivien. Moltes d'aquestes urbs acabaran governades per elits mercantils. A Itàlia aquest fenomen desembocà en el naixement de les ciutats república, amb unes institucions de govern pròpies, els *comuni*. Mentre l'Europa feudal es veia submergida en unes guerres territorials entre la noblesa i la monarquia, amb una precària economia de subsistència, aquestes repúbliques abocades al mar es consolidaven com a espais comercials lliures i de vocació internacional on es difonien les primeres idees de l'Humanisme sota el guiatge d'un bé comú que s'havia de protegir.

1.1.3. L'ascens dels otomans i el bloqueig comercial

Els canvis demogràfics i econòmics experimentats al segle xv, després del gran sotrac europeu del segle anterior, van propiciar, juntament amb un considerable enfortiment polític, que les monarquies, com ara Castella o Portugal, s'impliquessin en una primera expansió territorial al nord d'Àfrica i a les illes properes de l'oceà Atlàntic, un procés que tenia com a rerefons interessos comercials, a banda de religiosos. Entre els processos històrics que van esperonar tant la burgesia mercantil com la monarquia a impulsar les rutes comercials que marcaran l'època moderna hi va haver l'expansió de l'Imperi otomà a la Mediterrània oriental, que culminà d'una manera especial el 1453 amb el setge i la conquesta de l'antiga capital de l'Imperi romà d'Orient, Constantinoble. En aquell llarg procés de conquesta territorial per part dels otomans, Europa va perdre una via segura d'accés a la Ruta de la Seda, una llarga via de més de vuit mil quilòmetres que unia els ports del Pròxim Orient amb la Xina, des d'on s'introduïen al món mediterrani i a Europa la seda, les espècies (canyella, pebre, nou moscada...) i la porcellana, però també esclaus que acabaven treballant en els serveis domèstics de molts palaus i cases nobles. Urgia, doncs, trobar una ruta alternativa que no enfonsés l'economia del luxe que emergia en aquella nova Europa.

1.2. Causes i factors dels descobriments geogràfics

A banda del bloqueig que els otomans van imposar a l'Europa cristiana per accedir a Orient, diversos factors incidiren en l'exploració i obertura de noves rutes, i s'inicià així una era de descobriments geogràfics importants. Per exemple, a l'Europa de la baixa edat mitjana va tenir una gran influència, especialment entre la burgesia mercantil, un text considerat el precursor modern de la literatura de viatges: el *Devisement du monde* o *Il Milione*, popularment conegut com el *Llibre de les meravelles*. Atribuït al mercader venecià Marco Polo (tot i que la redacció és probable que correspongui a Rustichello Da Pisa) i compilat cap a l'any 1300, el

llibre narra l'estada de Marco Polo a la Xina, governada en aquell moment pels mongols, i ofereix luxoses descripcions del comerç de les espècies, els extensos camps de cultiu d'arròs o l'urbanisme exuberant de les ciutats. Aquestes relacions van construir una imatge asiàtica de *mirabilia*, reforçada per altres relats de caràcter més fantàstic (com ara la peregrinació a Orient del mític cavaller anglès John de Mandeville). La literatura medieval sobre l'Orient Llunyà va tenir un paper fonamental en l'obertura dels horitzons mentals dels europeus.

Cal considerar, però, més causes en l'establiment de l'era dels descobriments geogràfics:

- Els avenços tecnològics i cartogràfics: les noves rutes van poder establir-se gràcies a la introducció o recuperació en la navegació d'instrumental astronòmic, com ara la brúixola o l'astrolabi, i a l'avenç de la cartografia, amb l'ús de portolans (mapes costaners) i altres materials cartogràfics desenvolupats en escoles com la d'Abraham i Jehudà Cresques, a Mallorca —al servei dels reis d'Aragó—, o la de Sagres, fundada per l'infant de Portugal Enric el Navegant a principis del segle xv.
- Les millores en la navegació: l'experiència cada vegada més sòlida de mariners bretons, biscaïns, portuguesos o andalusos en la navegació d'altura, la que es feia allunyant-se de les línies de costa durant dies i setmanes, facilitava l'exploració de l'oceà, que es va veure afavorida per la construcció —gràcies a les millores tècniques i a l'emergència d'una indústria naval important— de nous vaixells, com ara les caravelles, més propícies per a la navegació atlàntica que no pas les velles coques medievals.
- La redescoberta dels clàssics i la difusió de les *mirabilia*: amb l'Humanisme, la relectura de la cosmologia plasmada a l'*Almagest* ('Gran Llibre', en la traducció àrab) i també de la geografia de l'astrònom i geògraf grec Claudi Ptolemeu, reforçava el convenciment dels erudits europeus sobre l'esfericitat de la Terra i, per tant, sobre la seva circumnavegabilitat, la qual cosa obria les portes a la connexió dels continents —en aquest cas, Europa i Àsia— navegant a través dels oceans. La impremta, l'eficaç eina de difusió d'idees a l'època moderna, contribuï a una major circulació d'aquest text, juntament amb la literatura de *mirabilia* de Marco Polo i altres autors.
- Les raons religioses: la lluita contra el musulmà, considerat *infidel* pels cristians, es trobava en el rerefons de les exploracions. L'expansió d'un gran imperi islàmic com l'otomà tant a la Mediterrània oriental com per tot el nord d'Àfrica bloquejava als cristians les rutes d'accés a Orient, però també les rutes a l'interior africà, d'on provenia l'or que s'extreia al Sudan, el principal punt d'obtenció del mineral aurífer que circulava a l'Europa baixmedieval. Tant l'Església com les monarquies, que tenien en la missió religiosa un objectiu prioritari, volien propiciar la lluita contra l'infidel i alhora la conversió al cristianisme de nous pobles, especialment els asiàtics, considerats *gentils* (pobles que desconeixen el missatge de la revelació cristiana).

Font 1.2. Yo, porque nos tuviesen mucha amistad, porque conocí que era gente que mejor se libraría y convertiría a Nuestra Santa Fe con Amor que no por fuerza, les di a algunos de ellos unos bonetes colorados y unas cuentas de vidrio que se ponían al pescuezo, y otras cosas muchas de poco valor, con que tuvieron mucho placer y quedaron tanto nuestros que era maravilla [...]. Ellos deben ser buenos servidores y de buen ingenio, que veo que muy presto dicen todo lo que les decía. Y creo que ligeramente se harían cristianos, que me pareció que ninguna secta tenían. Yo, placiendo a Nuestro Señor, llevaré de aquí al tiempo de mi partida seis a Vuestra Alteza [la reina Isabel de Castilla] para que aprendan a hablar. Ninguna bestia de ninguna manera vi, salvo papagayos en esta Isla.

Cristòfor Colom, *Diari de viatge* (1492)

Obra 1.A. Amb l'inici de l'època moderna i amb la invenció de la impremta, la cartografia va viure un temps de gran difusió en forma d'atles, tractats de geografia i col·leccions cartogràfiques, concebudes alhora com a material pràctic que contenia informació geogràfica i també com a obra d'art que era. Aquest mapamundi va ser elaborat pel cartògraf alemany Nicolaus Germanus i il·lustrava una nova edició de la *Geografia* escrita per Claudi Ptolemeu al segle II.

1.3. Processos d'exploració, descoberta i conquesta

1.3.1. Portugal

Els portuguesos van ser els capdavaners del procés que va culminar amb l'anomenada primera mundialització. En un país amb una població d'un milió d'habitants, una iniciativa directa de la Corona va esperonar que el regne de Portugal obtingués nous territoris, inicialment propers a la península Ibèrica, com ara Madeira i les Açores, però poc després s'endinsà al sud de l'oceà Atlàntic i encetà el descobriment de la costa africana més llunyana: el 1434 els navegants portuguesos van creuar la frontera tradicional de la navegació europea a l'Atlàntic, el cap Bojador. A la dècada del 1470 s'establiren a les costes del golf de Guinea, des d'on accedien a la desembocadura dels grans rius africans. Això els permetia entrar terra endins i prendre contacte amb les poblacions nadiues. Fou en aquest moment que es posaren les bases de l'economia esclavista portuguesa, que seria una de les principals fonts d'ingressos de la hisenda reial.

Els portuguesos van fundar el 1481 la seva primera factoria a ultramar, São Jorge da Mina (actual Ghana), on assajaren un model d'ocupació que esdevindria la base del seu model imperial: consolidar un enclavament estratègic posat sota sobirania de la Corona, defensar-lo amb un sistema de guarnició militar i explotar els recursos circumdants. El 1487, en un viatge capitanejat per Bartolomeu Dias, es va creuar el cap de Bona Esperança, un fet clau per poder aconseguir una ruta cap a l'Àfrica oriental, endinsar-se a l'oceà Índic i arribar a Àsia: la motivació primera i última d'aquestes exploracions. Aquest objectiu s'assolí el 1498 amb la ruta establerta per Vasco da Gama, que desembarcà a les costes de Calicut, a l'Índia. Els portuguesos van fundar la seva pròpia factoria a Goa el 1510 i, més tard, a

Malacca (1512). La Corona i els participants en aquesta empresa amb clars objectius econòmics s'asseguraven uns enclavaments a Àsia per comerciar directament amb les espècies.

Davant la llunyania de les noves terres incorporades a la Corona i atès que necessitava un sistema de presa de decisions més àgil, Portugal va establir a l'Índia la institució del virregnat, amb el nomenament d'un governador i capità general amb poders especials per dictar la política reial al territori.

Obra 1.B. La descoberta de nous territoris per part de les monarquies ibèriques va incorporar nous temes al repertori artístic habitual. Navegants i exploradors es feien a la mar conscients de complir, també, amb una missió divina, acompanyats de frares missioners que, en molts casos, haurien de predicar el cristianisme a noves poblacions i fundar noves esglésies, però també administrar els sagraments a la tripulació de la flota. La *Mare de Déu dels Navegants* (c. 1531), del pintor andalús Alejo Fernández, pintada a la taula central del retaule de la Casa de la Contratación de Sevilla, és una obra renaixentista de temàtica religiosa que connecta directament amb els nous horitzons i les realitats a què s'enfrontava la societat en la qual treballà l'artista.

1.3.2. Castella

Amb més de quatre milions d'habitants, Castella era a la segona meitat del segle xv el regne més poblat de la península Ibèrica. A diferència de Portugal, la Corona castellana no havia completat encara el llarg procés de conquesta de terres peninsulars als musulmans; quedava un territori important, el regne de Granada, sota domini de la dinastia nassarita. Aquest procés va culminar el 1492, quan els Reis Catòlics, Isabel de Castella i Ferran d'Aragó, van conquerir la ciutat de Granada. Castella arribava a finals de la centúria no només com el regne més poblat, sinó també com el territori més ric i dinàmic de la unió de les corones castellana i aragonesa. En aquest context, la monarquia va impulsar també la descoberta de noves rutes i, en aquest cas, va assajar una via distinta de la portuguesa (que aconseguia accedir a l'Orient Llunyà resseguint tota la costa africana fins a arribar a l'Índic). Cristòfor Colom, navegant bregat en l'experiència de proposar plans d'exploració marítima a diversos prínceps d'Europa, va convèncer Isabel de Castella per intentar l'accés a Cipangu (el Japó) i Catai (la Xina) a través de l'oceà Atlàntic i arribar-hi per la via occidental en poques setmanes. En les Capitulacions de Santa Fe, el contracte entre la Corona i Colom en què es posaven les bases del futur sistema virregnal espanyol, el navegant hi guanyava prerrogatives importants i una participació en els beneficis comercials i d'obtenció de matèries primeres, però la monarquia imposava l'abast de la seva sobirania i la tasca imprescindible de conversió dels infidels. Finalment, Colom no va poder culminar la ruta, ja que a l'octubre del 1492 va topar amb un continent fins aleshores desconegut per Occident: Amèrica. El que havia començat com una empresa d'arrels tardomedievals (la descoberta de noves rutes per saltar la muralla musulmana d'Orient),

va acabar, per la conquesta i dominació del territori, en l'establiment d'una nova societat europea a l'altra banda de l'oceà, un projecte completament nou i modern.

1.3.2.1. Imperis precolombins i nova societat

La primera etapa de conquesta del territori americà, corresponent a l'Amèrica antillana, central i nord-central, va durar més de dues dècades (1492-1520). Quan els castellans van arribar a l'interior del continent (l'anomenada Tierra Firme), l'imperi mexicà o asteca estava en la seva etapa de plenitud, amb una consolidació del sistema imperial, fortament militaritzat, que havia dominat per la força els pobles que aleshores eren vassalls de l'emperador asteca. Hernán Cortés va liderar les campanyes de conquesta, en les quals va amassar una immensa fortuna arran de participar-hi. Cortés va provocar la caiguda de l'emperador Moctezuma, dels asteques i de Tenochtitlán, la capital i el símbol religiós dels mexiques. Sobre la llacuna que ocupava la ciutat i sobre el traçat de Tenochtitlán, els espanyols van construir la nova capital, Mèxic, que esdevindria l'epicentre de l'Amèrica espanyola durant segles. Esglésies, convents i edificis públics van emplenar el nou entramat urbà d'una ciutat de nova planta amb arrels en temps precolombins.

A l'Amèrica del Sud el procés de conquesta del territori fou més tardà (1520-1540), en part per les peculiaritats de l'orografia del territori andí. També aquesta àrea es trobava en un moment de consolidació política, amb la plenitud del Tahuantinsuyu, l'imperi dels inques, que governaven el seu territori des de la ciutat de Cusco. Francisco Pizarro va provocar la captura del *sapa* inca Atahualpa i, tot i que els inques van refugiar-se en altres valls dels Andes per oferir una dura resistència als espanyols, el conjunt de l'imperi va acabar en mans dels conqueridors, que, a diferència de Mèxic, van decidir crear una nova capital lluny de l'antic centre polític: Lima.

La monarquia va dibuixar una nova organització per a les anomenades Índies que, com la dels portuguesos, tenia en el virregnat la unitat política bàsica. Es fundaren així els virregnats de Nova Espanya i del Perú, al capdavant dels quals cada virrei actuava amb poders equiparables amb el del mateix monarca. Territorialment, els primers anys de conquesta van requerir que els conqueridors es repartissin les terres i els indis, i es va crear el sistema de l'*encomienda*. Les noves ciutats que es fundaven seguien el dret municipal castellà, amb la institució del *cabildo* al capdavant (un govern municipal format pels veïns d'origen peninsular), però amb la tutela d'un governador: d'aquesta manera les Índies reproduïen una societat a imatge i semblança de la que hi havia a l'altra banda de l'oceà i Amèrica va esdevenir una extensió política i social, a més d'econòmica i cultural, d'Europa.

1.3.3. Anglaterra, Països Baixos i França

La construcció dels imperis ultramarins portuguès i espanyol (Portugal amb una presència clau a Àfrica i Àsia, i també al Brasil; i Espanya amb Amèrica com a possessió principal, a més de les Filipines) va produir un cert efecte contagi en altres monarquies europees que, inspirades per l'ascens d'una nova doctrina econòmica, el mercantilisme, volien la seva porció de territoris per poder participar de les noves dinàmiques comercials i esdevenir, alhora, autosuficients en els productes que oferien principalment les monarquies ibèriques.